

Галина Андріївна АЛЕКСАНДРОВА,
доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0002-5136-5160>
galekss@ukr.net

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА ІВАН СТЕШЕНКО: БІОГРАФІЧНІ КОНТЕКСТИ СПІЛКУВАННЯ ЗА ЕПІСТОЛЯРІЄМ ТА СПОГАДАМИ СУЧАСНИКІВ

Мета дослідження — розглянути і проаналізувати крізь призму епістолярію Лесі Українки та спогадів її сучасників характер і особливості її стосунків з Іваном Стешенком (1874–1918) — письменником, літературознавцем, громадсько-політичним діячем. У статті послуговуємося загальнонауковими *методами* аналізу і синтезу на підставі принципів історизму та об’єктивності. Також застосовано хронологічний і системний методи. *Наукова новизна* роботи полягає в тому, що вперше об’єктом дослідження стали листи Лесі Українки до М. Драгоманова, О. Луцького, О. Косач (матері), О. Косач (сестри), М. Кривинюка, у яких згадується Іван Стешенко, та спогади М. Вороного, С. Єфремова, Олени Пчілки, Л. Старицької-Черняхівської, О. Стешенко, О. Тулуба, Є. Чикаленка, у яких ідеться про їхнє спілкування; з’ясовується його специфіка та узагальнюються найбільш вагомі теми і проблеми. Епістолярна спадщина Лесі Українки, листи Івана Стешенка, спогади сучасників свідчать про тісні стосунки цих постатей, постійну увагу до творчості один одного. На основі листів відтворено сторінки їхньої співпраці на літературній ниві та у сфері громадсько-політичної діяльності. *Висновки*. Доведено, що епістолярій Лесі Українки та спогади її сучасників є цінним джерелом не лише для розуміння її біографії, а й для вивчення творчої індивідуальності її товариша І. Стешенка. Як показують листи Лесі Українки та Івана Стешенка, їхні творчі, побутові та ділові контакти були досить тісними і пов’язаними з їхніми літературними інтересами та політичними поглядами. Епістолярій є важливим джерелом, що розкриває біографічні контексти спілкування цих особистостей на тлі важливих соціокультурних і психологічних змін у суспільстві кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Ключові слова: Леся Українка, Іван Стещенко, біографія, епістолярій, спогади, література, політика, переклад, «Плеяда».

Важливість приватної кореспонденції письменника полягає в тому, що вона яскраво репрезентує його характер та погляди; це унікальне джерело саморозкриття особистості, без якого важко зрозуміти основи її творчої біографії. За своїм джерелознавчим значенням листи вважають близькими до спогадів, записок, але ціннішими за них: незважаючи на стихійний характер і не завжди відповідні умови написання, вони завжди пов'язані із конкретикою часопростору, із живою дійсністю. Лист як соціокультурний феномен і достовірний документ вивчення життєвого шляху особистості є центральним об'єктом досліджень суміжних дисциплін — від літературознавства і філософії до історії і психолінгвістики з подальшою інтеграцією наукових даних, оскільки приватне листування як «...персоніфікований жанр та історичне джерело відіграє ключову роль, адже воно особливо рельєфно відображає внутрішній світ людини, емоції, самооцінки, самоідентифікації, рефлексії стосовно подій і навколишнього оточення» [5, с. 159].

Винятково важливою нині є проблема вивчення епістолярію письменника як сутнісного методологічного чинника сучасного літературознавчого біографізму [16]. Факти, які містяться в листах, неоціненні для дослідників: вони дають змогу простежити шлях письменника в літературній творчості, формування його світогляду, вироблення естетичних уподобань. Лише з кінця минулого століття почалися дослідження і рефлексія щодо природи цього жанру і його місця серед інших форм писемної культури, існування текстів і комунікативних засобів [19; 20]: лист змістився з периферії в центр наукових інтересів, тісно переплітаючись з онтологічною і гносеологічною проблематикою, і розглядається як оригінальний дискурсивний синтез біографічного, літературознавчого, філософського, історичного та психолінгвістичного аспектів.

Епістолярний дискурс посідає значне місце в долі Лесі Українки. Про її ставлення до певних осіб, літературно-мистецьких і політичних проблем можна довідатися тільки зі спогадів та приватної кореспонденції. Листи письменниці є важливим джерелом інформації — як документальний фрагмент автобіографії — для дослідження кола спілкування, світогляду, мистецьких і громадсько-політичних поглядів Лесі Українки, для вивчення її життєвого шляху в соціокультурному контексті доби. Через відомі життєві обставини листи були для неї звичною формою спілкування. В епістолярну площину вона переносила свої контакти з багатьма адресатами, творчі задуми, характеристику багатьох

особистостей і літературних явищ. Вагомий внесок у вивчення її листування здійснили Л. Вашків, А. Ільків, С. Павличко, А. Ряппо, В. Савчук, В. Святовець, В. Сімович, М. Коцюбинська та інші.

В. Сімович, характеризуючи листування Лесі Українки, наголошував: «Воно виявляє деякі невідомі досі справи, докидає нові риси до характеристики Лесі Українки як письменниці, не кажучи вже про те, що самі для себе листи ці є твори неабиякої літературної вартості. Вони торкаються дуже живих, на той час, питань: ...значіння біографії для творчості письменника та для оціну й розуміння його творів»¹. Здебільшого кореспонденції Лесі Українки, як зазначає В. Святовець, можна зарахувати до автобіографічних матеріалів, у яких вона день за днем подає найрізноманітніші відомості про особисте життя та діяльність, розповідає про своє оточення². Листування стає для неї найважливішим засобом емоційної та інтелектуальної комунікації, хоча цей процес досить утомлював її. «...Та кореспонденція колись мене на той світ зажене!» [17, т. 13, с. 213] — писала вона М. Кривинюкові * 1903 р. Світ листів письменниці дуже прив'язаний до її творчості, але не дублює її, а репрезентує різні іпостасі її багатогранної особистості. На думку С. Павличко, Леся Українка в поезіях і навіть у драмах, і Леся Українка в її листах і статтях — дві різні особи. «Лесина поезія, переповнена гаслами боротьби, сили, мотивом слова-зброї і майже марксистськими „досвітніми огнями“ ненависті до гнобителів, імпувала народникам з їхніми ідеями про роль і покликання літератури. Її листи — скептична критика народництва, пошук альтернативи до нього, а по суті до самої себе — імпували тільки таким кореспондентам, як Кобилянська або Драгоманов» [10, с. 30].

За словами В. Агеєвої, листи Лесі Українки — це «хроніка життя шляхетної Косачівської родини і всього того кола. ...За іменами теж можна досліджувати окремих сегмент» [1], «ці тексти змінюють узвичасні контури всієї вітчизняної культурної історії кінця XIX — початку XX століття» [2, с. 49]. Чимало листів поетеси десятиліттями

¹ Сімович В. Листування Лесі Українки з Й. Маковеєм : із дод. О. Пчілки та влас. споминів про побут Л. Українки в Чернівцях. Львів : Накладом Вид. кооп. «Хортиця», 1938. 78 с. URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=8362>

² Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки : листи в контексті художньої творчості. Київ : Вища шк., 1981. С. 19.

* **Кривинюк Михайло Васильович** (12(24).04.1871, с. Гнійниця, нині с. Поліське Ізяславського р-ну Хмельницької обл. – 01.09.1944, м. Свердловськ, нині м. Єкатеринбург, РФ) — інженер за фахом, просвітянський, громадський діяч, перекладач, видавець, викладач, лексикограф. Найближча та довірена особа Лесі Українки, ідейний та політичний її однодумець; чоловік її молодшої сестри Ольги Косач-Кривинюк.

лежали в спецхрані, до них не було доступу, тому що адресатами їх були «орвеллівські „неособи“» (О. Забужко) — Сергій Єфремов, Михайло Кривинюк та інші, кого не дозволено було згадувати в радянському дискурсі. Одне з таких імен — не першорядне, але важливе в житті та листах Лесі Українки — ім'я Івана Стешенка, листування з яким, на жаль, досі невідоме, хоча він є героєм багатьох сюжетів її збереженого епістолярію, а саме ім'я достойника повернулося в Україну ще в 1990-ті рр., але належного місця в пантеоні наших культурних героїв так і не посіло (про теоретичні проблеми осмислення постатей вітчизняної історії та культури як знакових, а також особливості формування суспільної думки щодо пантеону знакових імен на різних етапах вітчизняної історії докладніше див. [11]).

Мета статті — простежити стосунки цих особистостей, відтворити історію контактів Лесі Українки та Івана Стешенка за епістолярною спадщиною Лесі Українки, М. Драгоманова, спогадами С. Єфремова, Олени Пчілки, Л. Старицької-Черняхівської, О. Стешенко, І. Стешенка, О. Тулуба та інших — зв'язки, які досі майже не були об'єктом розгляду дослідників.

Стешенко Іван Матвійович (літ. псевд. Іван Сердешний, Ів. Січовик, Світленко та ін.) (1874, Полтава — 30.07.1918, Полтава) за своє недовге життя встиг зробити неоціненно багато: письменник, літературознавець, критик, перекладач, педагог, громадський і політичний діяч, театрознавець, Генеральний секретар (тобто міністр) освіти уряду УНР. Викладав у Київській жіночій гімназії, у 1-й комерційній школі, Фребелівському інституті, на Вищих жіночих курсах, у Музично-драматичній школі Миколи Лисенка, був директором Тетянівської гімназії. Працював у редакціях літературного альманаху «Нова Рада», журналів «Шершень», «Гедзь», «Сяйво», газети «Киевские отклики». Був членом Товариства Нестора-літописця, секретарем Українського наукового товариства у Києві. Дійсний член НТШ (із 1917). Брав участь у роботі Револьюційної української партії (РУП), Української демократичної партії (УДП), Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Після подій 1917 р. стає організатором і головою Товариства шкільної освіти, членом Центральної Ради. Убитий у Полтаві невідомими злочинцями-більшовиками. Похований на Байковому кладовищі в Києві. Його іменем було названо Павленківську гімназію в Полтаві, державну гімназію в Кременці, Столипінську вулицю в Києві (сучасна Олесь Гончара). Однак із 1929 р. про нього згадували лише як про «буржуазного націоналіста». Повернулося ім'я діяча в Україну лише на початку 1990-х рр. У вересні 2008 р. в приміщенні школи в с. Великі Будища на Полтавщині, де

Іван Стешенко проводив курси українізації, за сприяння полтавського краєзнавця й мецената Григорія Титаренка встановлено меморіальну дошку з барельєфом Івана Стешенка (скульптор Микола Посполітак). У 2016 р. у Святошинському районі Києва одна з вулиць названа на честь родини Стешенків*.

2013 р. зусиллями Г. Титаренка оприлюднено значну частину літературного доробку Івана Стешенка [14], написано його найдокладнішу біографію [14, с. 7–64]. На підставі багатьох архівних даних, спогадів сучасників дослідник «реставрував» багато фактів із життя цієї непересічної особистості, зокрема довів, що народився Іван Стешенко не 1873 р., як зазначається в більшості енциклопедичних видань, а 1874 р. [14, с. 7]. Місяць і день його народження встановити складніше: у різних джерелах наводяться дати 24 червня, 31 серпня, 2 вересня [14, с. 8].

Якщо раніше І. Стешенко був більше відомий заслугами в царині державотворчій, громадсько-політичній, культурно-освітній, педагогічній (праці В. Білоцерківського, С. Болтівця, В. Верстюка, В. Головченка, Л. Дрофань, Т. Ківшар, С. Майбороди, Н. Миронець, А. Пономаренко, С. Сірополка, І. Соїко, Г. Титаренка, І. Тюрменко, О. Тулуба, Ю. Хорунжого), літературознавчій (І. Береза, Л. Білецький, Н. Гасєвська, Н. Заверталюк, М. Кучинський, В. Мацько, Н. Сташенко), то останнім часом почали звертати увагу також на його поетичний доробок (Г. Александрова, О. Камінчук, Ю. Ковалів та інші).

Із Лесею Українкою Іван Стешенко познайомився, імовірно, відразу після вступу до Університету святого Володимира (навчався тут протягом 1894–1896 рр.). Після закінчення Полтавської гімназії (тут у шостому класі переклав 12 пісень «Метаморфоз» Овідія, у восьмому — почав віршувати українською), прагнучи увібрати в себе культуру Києва, юнак перебував між двома «полюсами» української літератури. Насамперед на нього відчутно впливало спілкування з О. Кониським*, який був духовним керівником Старої Громади, в ідейному вимірі залишаючись вірним засадам народництва, і стояв

* **Стешенко Оксана Михайлівна** (1875, с. Карпівка, нині Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл. — 1942, концтабір у Казахській РСР) — дружина Івана Стешенка, донька Михайла Старицького, письменниці, перекладачка й освітянка; **Стешенко Ірина Іванівна** (22.06(05.07).1898, Київ — 30.12.1987, Київ) — донька Івана та Оксани Стешенків, українська драматична акторка, письменниці й перекладачка; **Стешенко Ярослав Іванович** (24.03(06.04).1904, Київ — 11.03.1939, Колима) — син Івана і Оксани Стешенків, книгознавець і бібліограф.

* **Кониський Олександр Якович** (06(18).08.1836, с. Переходівка, нині Ніжинського р-ну Чернігівської обл. — 29.11(12.12).1900, Київ) — перекладач, письменник, видавець, лексикограф, педагог, громадський діяч ліберального напрямку.

«особливо близько до молоді»³, та іншими її діячами. С. Єфремов * згадував про зібрання Старої Громади на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці в редакції «Киевской старины», де поряд із В. Беренштамом, П. Косачем, Н. Молчановським, М. Василенком, І. Лучицьким, Є. Трегубовим, Г. Квятковським «з молодших часто лунав задержуватий голос І. М. Стешенка»⁴. Є. Чикаленко * згадує, що наймолодшого члена Громади, за його різнобічні здібності, за красномовність і войовничу вдачу називали Іваном Воїном⁵. З ініціативи О. Тулуба * він почав відвідувати гурток «Плеяда» (пізніше його називали «Література»), який об'єднував кращі молоді літературні таланти, зорієнтовані на високу культуру образу, довершеність поетичної форми, долучалися до модернізації культури та європейського літературного процесу через переклади (В. Самійленко перекладав Данте, Мольєра, Беранже; Леся Українка — Гейне; М. Комарова та М. Биковська — В. Короленка; Михайло Обачний — Гоголя, В. Короленка, Г. Сенкевича, Ф.-Б. Гарта; О. Черняхівський — Шиллера; Є. Тимченко — «Калевалу» тощо). О. Тулуб згадував, що в помешканні М. Лисенка познайомив І. Стешенка «з О. Ант. та М. В. Лисенками, з М. Старицьким, Вол. Антоновичем, Оленою Пчілкою, Одаркою Романовою та іншими. Тут же Стешенко познайомився і з молодією громадою — Л. М. Старицькою, О. М. Старицькою, Лесею Українкою, Вол. Самійленком, Єв. Тимченком, М. Славинським та іншими»⁶.

³ Зеров М. Літературна позиція Старицького (в двадцять п'яти роковини смерті) // Микола Зеров. Українське письменство ; упоряд. Микола Сулима. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 350.

* **Єфремов Сергій Олександрович** (06(18).10.1876, с. Пальчик, нині Катеринопільського р-ну Черкаської обл. — 31.03.1939, в'язниця у м. Володимир, нині РФ) — громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік Української академії наук (з 1919), віце-президент ВУАН (з 1922), дійсний член Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

⁴ Єфремов С. Щоденник: Про дні минулі (спогади). Київ : Темпора, 2011. С. 510.

* **Чикаленко Євген Харлампійович** (09(21).12.1861, с. Перешори, нині Подільського р-ну Одеської обл. — 20.06.1929, Подєбради або Прага, Чехословаччина) — визначний громадський діяч, благодійник, меценат української культури, агроном, землевласник, видавець, публіцист.

⁵ Чикаленко Є. Щоденник (1918–1919) : у 2 т. Т. 2. Київ : Темпора, 2004. С. 92–94.

* **Тулуб Олександр Олександрович** (07(19).10.1866, м. Кам'янець-Подільський, нині Хмельницької обл. — після 1938) — правник, історик. Автор першого словника псевдонімів українських письменників (1928). Підготував до друку рукопис «Київ та його давня давнина у творах народних» (1929); книжка вийшла в 2011 р.

⁶ Тулуб О. Іван Стешенко. 1873–1918 (Спомини і матеріали) // Україна. 1929. Кн. 12. С. 93.

Про І. Стешенка — дебютанта в поезії йдеться і в мемуарах Л. Старицької-Черняхівської *: «І. М. Стешенка ніхто не знав доти. Мене, а я думаю, й других, вразила легкість його вірша, і ми щиро вітали нову талановиту силу»⁷. За її спогадами, «се були зібрання літераторов-товаришів, що служили одній справі, що любили не тільки власний поспіх, не тільки ті або інші власні інтереси, а рідне слово й завдання рідного життя»⁸. Ці особистості відіграли неабияку роль у становленні національного самоусвідомлення Івана Стешенка; постійні творчі та дружні контакти з ними він підтримував упродовж усього життя. Тут формувалися мистецькі та перекладацькі смаки, окрім того, створювалося коло друзів, однодумців. І. Стешенко перекладав твори Шиллера, Беранже, Коппе, Пушкіна, Надсона, був «одним із найактивніших плеядівських перекладачів» [7, с. 243].

Олена Пчілка * згадувала, що в 1890-ті рр. «визначилися наші літературні спадкоємці: у Києві створився цілий гурт українських письменників; крім Людмили Старицької, у ньому були Михайло Обачний, Самійленко, Славинський, Стешенко, Тимченко, Леся Українка та інші»⁹. Саме серед паперів І. Стешенка було знайдено прозовий твір Лесі Українки — психологічний етюд «Пізно», написаний під час засідання гуртка «Літературна громада», де проводилися т. зв. «конкурси»: «Для всіх присутніх замовлялася якась тема, на яку всі повинні були протягом ½ години або й більше тут же зараз написати прозою або віршами свій твір, після чого твір читався і робився той або інший присуд»¹⁰.

* **Старицька-Черняхівська Людмила Михайлівна** (17(29).08.1868, Київ — 1941, по дорозі на заслання до Казахської РСР) — письменниця (поетеса, драматургиня, прозаїк, перекладачка, мемуаристка), громадська діячка. Донька Михайла Старицького, племінниця Миколи Лисенка, сестра Оксани Стешенко і Марії Старицької, дружина Олександра Черняхівського, мати Вероніки Черняхівської.

⁷ Старицька-Черняхівська Л. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари. Київ : Наук. думка, 2000. С. 804.

⁸ Там само. С. 747–763.

* **Олена Пчілка** (справжнє ім'я **Ольга Петрівна Косач**, з дому **Драгоманова**; 17(29).06.1849, м. Гадяч, нині Миргородського р-ну Полтавської обл. — 04.10.1930, Київ) — письменниця, меценатка, перекладачка, етнографка, фольклористка, публіцистка, громадська діячка, член-кореспондентка Всеукраїнської академії наук (1925). Мати Лесі Українки, Михайла Косача, Ольги Косач-Кривинюк, Оксани Косач, Миколи Косача та Ізидори Косач-Борисової, сестра Михайла Драгоманова, дружина Петра Косача.

⁹ Пчілка Олена. Михайло Петрович Старицький. Пам'яті товариша // Дивослово. 2004. № 8. С. 74.

¹⁰ Тулуб О. Невідомий твір Лесі Українки «Пізно» // Література. 36. І. Київ, 1928. С. 187–188.

М. Старицький * «зумів стати патроном молодого літературного кола»¹¹, його творчість мала значення «етапу, переходу від поетичного набутку 60-х рр. ... до Самійленка, Лесі Українки та інших, що поставили поетичне слово на нові рейки»¹². За словами Олени Пчілки, він «захоплювався їхніми віршами, пропагував їх, читав іншим, ніби хвалячись ними... був у стосунках із письменниками-початківцями щирим другом»¹³. (Докладніше про стосунки М. Старицького та І. Стешенка див. [3].) Саме М. Старицького, після П. Куліша, називала Леся Українка своїм другим наставником у національному мистецтві. Як писав у спогадах К. Квітка *, «не прибільшувала вартості його... віршів, але весь вік поважала його за те, що він серйозно, щиро, з великою працьовитістю розробляв українське слово... ведучи українську поезію на прос[то]рий і достойний шлях європеїзму»¹⁴. На думку С. Романова, це було протиставлення, що тільки зрідка переростало в протистояння [12, с. 286]; усвідомлюючи його роль у національному письменстві, Леся все ж схиляється до співпраці зі Стешенком, а не зі Старицьким, відмовляючи останньому в пропозиції, про що довідуємося з листа 1899 р. сестрі Ользі: «...Я... дуже зручно викрутила свого чуба з рук Стар[ицького], котрий хотів мене залучити до писання драматичного етюда en collaboration (у співпраці (фр). — Г. А.) з ним, „но — не тут-то було“. Мушу признатись, впрочім, що і перспектива писати на задану тему (у Ст[арицького] вже уложений план) і в спілці з людиною зовсім іншого літературного покоління і не схожих з моїми літературних прийомів — мені не дуже була мила» [17, т. 12, с. 255].

М. Вороний*, орієнтуючись на західноєвропейський модернізм, досить строго і не зовсім справедливо писав про своїх сучасників,

* **Старицький Михайло Петрович** (02(14).11.1839, Кліщинці, нині Золотоніського р-ну Черкаської обл. — 14(27).04.1904, Київ) — письменник (поет, драматург, прозаїк), театральний і культурний діяч. Один з корифеїв українського побутового театру.

¹¹ Зеров М. Літературна позиція Старицького (в двадцять п'ять років смерті) // Микола Зеров. Українське письменство. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 669.

¹² Там само. С. 664.

¹³ Пчілка Олена. Михайло Петрович Старицький. Пам'яті товариша... С. 75.

* **Квітка Климент Васильович** (23.01(04.02).1880, с. Хмельів, нині Роменського р-ну Сумської обл. — 19.09.1953, Москва) — музикознавець-фольклорист. Чоловік Лесі Українки. В'язень концтаборів (КарЛАГ).

¹⁴ Квітка К. На роковини смерті Лесі Українки // Леся Українка. Документи і матеріали. 1871–1970. Київ : Наук. думка, 1971. С. 228.

* **Вороний Микола Кіндратович** (24.11(06.12).1871, Катеринославщина — 07.06.1938, Одеса) — письменник, перекладач, театральний режисер, актор, театрознавець, громадсько-політичний діяч. Страчений за вироком особливої трійки Управління НКВС Одеської обл.

поміж них і про І. Стешенка: «Торкатися європейських джерел передо мною пробували й інші — М. Старицький, В. Самійленко, Л[еся] Українка, І. Стешенко, але чи було це цілковите засвоєння європейської культури? <...> Самійленко ледве переклав тоді пару пісень з Данте, щось із Беранже... Леся видала в Галичині „На крилах пісень“ (де намагалася зловити інший тон, але не вміла, бо в римованій поезії була взагалі слабка і виявила себе пізніше в драматичних творах, писаних білим віршем). Чи треба говорити про М. Старицького й його креатуру (зятя до того ж) І. Стешенка?»¹⁵ У цих заувагах насамперед ідеться про естетичне протистояння, про боротьбу літературних генерацій, про зречення українофільства та оборону нових художніх тенденцій.

Хоча Леся Українка й Іван Стешенко належали до одного літературного покоління, «стартові» позиції в них дуже відрізнялися. Інтелектуально-творчий горизонт поетеси формувався вже в дитинстві (сама вона писала про те, як їй «легко було вийти на літературний шлях» [17, т. 12, с. 213]), оскільки походила з родини, де шанували рідне та зарубіжне письменство, де діти змалечку спілкувалися з «живими» письменниками, що впливало на світоглядно-психологічне становлення особистості. І. Стешенко мав значно скромніше походження: був сином швейцара, колишнього кріпака з Полтави, не мав родинної підтримки та долучився до творчої атмосфери вже пізніше. Але І. Липа * в листі до М. Загірньої * прогнозував І. Стешенкові видатне майбутнє ще 1898 р.: «Це буде теж колись славний, про якого біографи писатимуть! Він походив з простої селянської сім'ї, мав сливе неосвічених батьків, але й у них вже було видко людей з талантом. Так, батько його, не маючи землі, перейшов жити у місто. Тут він своїм розумом звернув на себе увагу пана N і його настановлено швейцаром до клубу. Бачучи раз у раз пишне панство, чуючи розмови про науку, про літературу, він своїм простим розумом зрозумів велику силу науки і поклав, що б там не було, дати своєму синові Івану найкращу освіту, що він і виконав свято» [9, с. 201].

¹⁵ Вороний М. До статті Олекс[андра] Ів[ановича] Білецького про мене... // Микола Вороний. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. Київ : Наук. думка, 1996. С. 613.

* **Грінченко Марія Миколаївна** (псевд. і крипт.: М. Загірня, М. Чайченко, М. Доленко, П. З. Р-ой та ін.; 01(13).06.1863, м. Богодухів, нині Харківської обл. — 15.07.1928, Київ) — письменниця, перекладачка і громадська діячка. Дружина Бориса, мати Насті Грінченків.

* **Липа Іван Львович** (літературні псевдоніми – Петро Шелест, Іван Степовик, 24 лютого 1865, Керч – 13 листопада 1923, Винники) – письменник, лікар, громадський та політичний діяч.

Творчі біографії обох поетів схожі, вони дуже рано зробили перші літературні кроки: Леся почала віршувати з дев'яти, Іван — із десяти років. У 1893 р. вийшла перша збірка Лесі Українки «На крилах пісень», а в журналі «Правда» з'явилася перша публікація І. Стешенка — вірш «Цвітка на могилу Шевченка». Синхронно вийшли їхні збірки: друга Лесина «Думи і мрії» і перша Стешенкова «Хуторні сонети» — 1899 р., третя збірка Лесі Українки «Відгуки» (1902) і друга І. Стешенка «Степові мотиви» (1901) з'явилися теж із невеликою відстанню в часі. І вже 1902 р. Л. Старицька-Черняхівська в огляді нової української поезії поряд із Лесею Українкою і А. Кримським згадала «молодого і талановитого... Ів. Стешенка»¹⁶. М. Зеров у передмові до збірника «Нова українська поезія» (1920) назвав І. Стешенка представником літературної молоді 1890-х та 1900-х рр., поряд із Лесею Українкою, М. Славинським, Л. Старицькою-Черняхівською¹⁷. Далі І. Стешенко зосередився на викладацькій, літературознавчій та політичній діяльності, лише зрідка друкуючи вірші в періодиці. Причиною цього могло бути неприємне ставлення критики: навколо його поезій здебільшого витворювалась атмосфера несприйняття й нерозуміння. Мабуть, більш притягальною для І. Стешенка була публічна діяльність — участь у політиці, інтенсивна наукова, педагогічна діяльність переважили літературні інтереси, хоча й не пригасили їх. Як зазначав О. Тулуб, «натхнення поета у нього не шкодило холодним викладанням вченого, громадського діяча й реального політика»¹⁸ — активна діяльність у всіх цих сферах потребувала володіння словом.

Леся Українка однією з перших, помітивши та визнаючи Стешенків поетичний талант, серйозно поставилася до його особистісного зростання, зокрема, 1893 р. писала матері про те, що його вірші, присвячені Людї Старицькій, які на засіданні «Плеяди» читав М. Старицький, «...дуже ліричні, але... здаються надто риторичними, хоч і красивими, — деякі образи неясні і нелогічні, як то у нього часто» [17, т. 11, с. 235], відгукувалася про його переклади з Беранже: «...гладко і гарненько написані, але не знаю наскільки близькі, бо з французьким оригіналом їх не зв'язали» [17, т. 11, с. 235], зазначала його прикрі помилки, зокрема те, що І. Стешенко «нікого не хоче приймати до себе у спілники при перекладі», а «йому, більш ніж кому,

¹⁶ Старицкая-Черняховская Л. Новинки украинской поэзии // Русская мысль. 1902. № 10. С. 71.

¹⁷ Зеров М. Передмова // Нова українська поезія : зб. Київ: Всеукр. держ. вид-во, 1920. С. VII.

¹⁸ Тулуб О. Іван Стешенко. 1873–1918 (Спомини і матеріали) // Україна. 1929. Кн. 12. С. 92.

потрібна щира і детальна критика і поміч, а зього ціла громада не може дати так, як одна заінтересована в ділі людина» [17, т. 11, с. 235–236].

Леся Українка непокоїлася, що І. Стешенко потрапив під вплив О. Кониського, до якого вона, як і вся родина Косачів, недоброзичливо ставилася (називали його «циклопом»), оскільки за поглядами той був націоналістом, ідейним опонентом федераліста М. Драгоманова *: Три-вожилася через те, що могло відбуватися світоглядне, психологічне ламання обдарованих, творчих натур, — і суто натуралістично писала дядькові, що одnodумці О. Кониського «їдять одного зовсім молоденького, і, певне... з'їдять» («один зовсім молоденький» — це І. Стешенко. — Г. А.) [17, т. 11, с. 281]. Для поетеси важливими були професійна солідарність, дружба митців, моральний кодекс — у листуванні про це є надзвичайно цікаві психологічні рефлексії: вона прагнула, щоб члени «Плеяди» дотримувалися одностайних поглядів, була проти їхніх публікацій у львівській «Правді» *, боялася, щоб вони не попали під вплив цього, за її словами у листі до М. П. Косача *, «подлого, пройдисвітського, брехливого і донощицького журналу» [17, т. 11, с. 140]. Висловлюючи своє негативне ставлення до ситуації, що склалася, у 1893 р. в листі до М. П. Драгоманова Леся зазначає: «Дуже мені прикро, що дехто з наших позасилав свої переклади до „Правди“, — не по правді се вчинено і не по-товариські, та що ж, коли в них товариська етіка не високо стоїть» [17, т. 11, с. 207]. Ідеться про В. Самійленка та І. Стешенка. М. Драгоманов звернув увагу на публікації останнього під назвою «Думки» в журналі «Правда» і в рецензії скептично зауважив: «В тій думці не тільки не видно, щоб авторові відомі були нові досліди учених про ті речі (римських імператорів і християнство. — Г. А.), а просто видно незнання найелементарніших речей, навіть таких, котрих учать в звичайних школах» ¹⁹, наголошуючи, що найгіршим ворогом письменства, гіршим, ніж будь-яка цензура, є неосвіченість.

* **Драгоманов Михайло Петрович** (06(18).09.1841, м. Гадяч, нині Миргородського р-ну Полтавської обл. — 20.06(02.07).1895, Софія) — український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист, громадський діяч, засновник українського соціалізму. Один із організаторів Старої громади. Рідний брат Олени Пчілки.

* **«Правда»** — український літературно-науковий журнал, пропагував ідеологію народовців, виходив у Львові з перервами від 1 квітня 1867 р. до 19 червня 1898 р. за матеріальної підтримки П. Куліша та О. Кониського.

* **Косач Михайло Петрович** (псевд. Михайло Обачний та ін.; 13(25).07.1869, м. Новоград-Волинський, нині Житомирської обл. — 16.10.1903, Харків) — учений-фізик, метеоролог, письменник, перекладач, засновник літературного гуртка «Плеяда», громадський діяч, старший брат Лесі Українки.

¹⁹ Драгоманов М. Найгірший ворог наш // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. Т. 2. Київ : Наук. думка, 1970. С. 403.

М. Драгоманов досить неприхильно відгукнувся на перші публікації віршів І. Стешенка в листі до Лесі Українки, нищівно ставлячись до його поетичних спроб. «Читаєш молодих літераторів наших і не можеш собі уявити, де вони учаться?.. Се якесь добровільне самозадушення, — і пора до нього приставити мікроскоп і вивести його на світло. Іншого ліку нема! А propos! Що то воно за Сердешний?»²¹ — так моралізаторськи обіграв він Стешенків псевдонім.

У листі-відповіді до М. Драгоманова, який зацікавився активним студентом, Леся стисло подає Стешенкові біографічні дані й дає оптимістично-іронічні прогнози, заспокоює дядька, висловлює надію на те, що в майбутньому Іван Стешенко може подолати «хворобу зросту», водночас критично ставлячись до деяких рис характеру молодшого товариша: «...се дуже молодий хлопець (20 л.), не конче освічений і дуже погано вихований, до того ж під міцною правдяньською ферулою — що з нього хотіти? Врешті, він, може, ще вилюднеє, як підросте» [17, т. 11, с. 295]. Її надії, як бачимо, скоро збулися.

Леся з дитинства знала Оксану, доньку Михайла Старицького, яка 1897 р. стала дружиною Івана Стешенка, тому їх поріднили, окрім творчих, і родинні та громадські справи. Оксана, зокрема, залишила цікаві спогади, у яких «увиразнено деякі риси життєвого портрета Лесі Українки, особливості її характеру й захоплень, показано родинне та літературне середовище, у якому народжувався, формувався й утверджувався її талант» [13, с. 202]. О. Стешенко згадувала: «Коли ми повернулися з заслання, то перші 4–5 років нового століття Леся жила на зимові місяці в Києві. Тоді ми (Стешенки) жили на М. Благовіщенській вулиці (нині вул. Саксаганського), а за кілька будинків від нас жили поруч Старицький, Лисенко та Косачі (№ 9, 5, 97 і 99). Не було майже дня, щоб ми не бачилися»²¹. Леся Українка теж писала про те, що бувала в Стешенків [17, т. 13, с. 414].

До своїх творів драматичного жанру Леся Українка ставилася особливо вимогливо. Із її листів помітно, що вона ділилася з І. Стешенком творчими задумами: «Щодо моєї драми, то у мене просив її Стешенко для якогось полтавського видавництва (чи се збірка в пам'ять Котл[ярєвського], чи що інше, не знаю), але я відповіла, що перше треба випробувать на сцені, а тоді вже друкувать...» [17, т. 12, с. 121]. Ідеться про її п'єсу «Блакитна троянда», першу психологічну драму в українській драматургії про нерозгадані загадки особистості,

²⁰ Драгоманов М. Недруковані листи Михайла Драгоманова до Лесі Українки (12 февраля, 94) / подав Ів. Ткаченко // Червоний шлях. 1923. № 4–5. С. 199.

²¹ Стешенко О. Ясній пам'яті товариша // Радянське літературознавство. 1938. № 2–3. С. 105.

до сценічного втілення якої тогочасний український театр був не підготовлений. Уперше вона поставлена на сцені 1899 р. трупною Марка Кропивницького, у 1907 р. — Музично-драматичною школою Миколи Лисенка, проте обидва рази не здобула успіху. Уперше драму надруковано в альманасі «Нова Рада» * (Київ, 1905), до виходу якого був причетний і І. Стешенко. Цим твором Лесі Українки він зацікавився не випадково, адже викладав історію драми, досліджував цей жанр у національній літературі ²².

Леся Українка постійно дбала про розширення зв'язків української літератури з іншими літературами світу через художній переклад. Поетеса повідомляла матері про наміри співробітництва з І. Стешенком як перекладачем Байрона: «Вчора я почала перекладати „Каїна“ Байрона, дуже мені хочеться послати шматок його в Київ. Як перечитаєш його, то пошли Стешенкові, бо тож ми з ним наважилися в спілку вступити для перекладів з Байрона, нехай же він бачить, що мій замір серйозний» [17, т. 12, с. 138]. Сестра Ольга * повідомляє Лесі про те, що Сердешний (Стешенко) залишив сонети й теж узявся за переклади і, на її думку, це якраз властива для нього праця. Він перекладав «Орлеанську діву» Ф. Шиллера, і Ольга навіть не сподівалася на таку якість роботи: «Прощання Іоанни чудово вийшло, далеко краще, ніж у російському перекладі» ²³. Про І. Стешенка Леся згадувала як про «толкового» опонента на обговоренні її реферату про новітню соціальну драму (йдеться про реферат на основі статті «Новейшая общественная драма». — Г. А.) на засіданні Київського літературно-артистичного товариства * [17, т. 12, с. 423] та зазначала: той «почасти нападав на мене, почасті боронив» [17, т. 12, с. 418].

У квітні 1906 р. в Києві з ініціативи Івана Стешенка заснували неперіодичне видання «Всесвітня бібліотека». Було оголошено, що в

* Нова рада : український літературний альманасх / під ред. М. П. Старьцького, О. П. Косач, Л. М. Старьцької, И. М. Стешенко. — Выдання Київського літературно-артыстычного товариства. — Киев, 1905. — 479 с.

²² Стешенко І. Історія української драми // Україна. 1907 р. Т. 1, № 1, ч. 1, с. 56–80; Т. 1, № 2, ч. 1, с. 147–182; Т. 1, № 3, ч. 1, с. 332–361; Т. 2, № 1, ч. 1, с. 14–40; Т. 2, № 2, ч. 1, с. 172–179; Т. 2, № 3, ч. 1, с. 269–285; Т. 3, № 1, ч. 1, с. 101–143; Т. 3, № 3, ч. 1, с. 311–339; Т. 4, № 1, ч. 1, с. 1–19; Т. 4, № 2, ч. 1, с. 369–435. Окр.: *Стешенко І. Історія української драми* Київ, 1908, т. 1. 309 с.

* **Косач-Кривинюк Ольга Петрівна** (26.05.1877, м. Новоград-Волинський, нині Житомирської обл. — 11.11.1945, Авгсбург, Німеччина) — письменниця, літературознавиця, перекладачка, викладачка, бібліографіня, етнографіня, лікарка за фахом, членкиня Петербурзької та Київської «Просвіт». Рідна сестра Лесі Українки, дружина Михайла Кривинюка.

²³ Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчости. Нью-Йорк, 1970. С. 288.

перших його випусках будуть надруковані твори Шиллера, Гайне, Байрона, Беранже, Бокаччо, Данте, Міцкевича, Словацького, Пушкіна та інших і що у виданні з-поміж письменників (Х. Алчевська, Н. Кибальчич, М. Коцюбинський, П. Кузьменко, Олена Пчілка, Одарка Романова, В. Самійленко та інших) зголосилася взяти участь Леся Українка. Із приводу цього в листі до О. Луцького* вона зазначала, що «...нічого не збиралася видавати вкупі з моєю матір'ю та [аном] Стешенком; п[ан] Стешенко сам видає від часу до часу книжки перекладів з клясичних або знаменитих європейських авторів (досі видав тільки „Орлеанську Діву“ Шіллера в своєму перекладі)²⁴, і до того видавництва я маю дати свій переклад „Каїна“ з Байрона — тим і кінчається моя участь у сій справі»²⁵ [17, т. 14, с. 33]. Леся пропонує О. Луцькому як перекладачеві теж узяти участь у цьому проєкті: «Коли хочете, можу передати і Ваш переклад д[обродію] Стешенкові...» [17, т. 14, с. 33].

У 1906 р. Леся співробітничає в демократичному журналі «Шершень»*, де публікує низку своїх сатиричних поезій («Пан-політик», «Пан-народовець», «Веселий пан», «Практичний пан», «Легенда», «Казочка про край царя Гороха»), що об'єднані спільною темою — критикою лібералізму. «Мій чоловік (Іван Стешенко), — згадувала О. Стешенко, — брав найактивнішу участь у виданні ж. «Шершень» — він був його фактичним редактором... Леся часто була на цих редакційних нарадах; немало її дотепів і анекдотів надруковано в «Шершні»,

* **Київське літературно-артистичне товариство** (КЛАТ) — громадське об'єднання артистів, художників, літераторів, учених, що об'єднувало понад 150 членів. Діяло в Києві в 1895–1905 рр. Товариство ставило за мету творче спілкування та взаємодопомогу представників усіх артистичних і літературних професій у Києві, влаштовувало літературно-музичні вечори, музичні та літературно-драматичні концерти, читання рефератів, творчі конкурси, художні виставки, а також надавало грошову допомогу своїм членам, родинам померлих діячів товариства, учням. У 1904 р. його секретарем було обрано І. Стешенка. Згідно з наказом царського уряду було закрито у вересні 1905 р.

* **Луцький Остап Михайлович** (псевд. О. Люнатик, Немирич; 08.11.1883, с. Лука, нині Самбірського р-ну Львівської обл. — 08.10.1941, м. Котлас, нині Архангельської обл., РФ) — військовий, політичний і громадський діяч, кооператор і поет, літературний критик.

²⁴ Згадується видання: Шіллер Ф. Орлеанська дівка : романтична трагедія / пер. на укр. І. Стешенка. Київ : Друк. И. И. Чоколова, 1906. 122 с.

²⁵ Леся Українка переклала лише початок (акт 1, сцену 1) драми «Каїн». Уперше переклад було опубліковано у виданні: Леся Українка. Твори в п'яти томах. Київ : Держлітвидав, 1954. Т. 4. С. 433–440.

* **«Шершень»** — гумористично-сатиричний ілюстрований тижневик. Виходив від 6 січня до 14 липня 1906 р. в Києві. Видавець і редактор Володимир Лозинський. Вийшло 26 чисел.

але тому що вони не всі підписані, на жаль, важко установити, які саме належать її перу»²⁶.

Леся знала і про подробиці інтимного життя Івана Стешенка. Про романтичні стосунки між ним і Оксаною Старицькою Лесі повідомляють і сестра Ольга, і мати. Ольга, зокрема, пише: «Оксанина симпатія зветься тепер „пері молодая“, бо „татко“ (М. Старицький. — Г. А.) не дозволили цього року взяти його на квартиру, і він тільки у гості приходив, як до „потерянного рая“»²⁷. Ольга помічає і те, що «Оксана Старицька страждає, щодня плаче і читає Бокля, що Стешенко дав»²⁸. Про те, що в Оксани зі Стешенком продовжуються «драматичні етюди», сповіщає Олена Пчілка²⁹. Після їхнього одруження Леся переживає, куди подівся І. Стешенко, і пише М. Кривинюкові: «Вашого листа я отримала дуже нехутко, — видно нашому посередникові не ми були в голові, а тепер, хай би мені хто сказав, куди самий той посередник подівся і де його (чи краще їх) знайде моє повіншування»³⁰. Отже, для Лесі І. Стешенко був «посередником» між нею і М. Кривинюком, тобто людиною, яка знала всі подробиці їхніх спільних справ.

Леся передає вітання І. Стешенкові в листах до М. Кривинюка, коли вони обидва перебувають у в'язниці (1897 р. І. Стешенко був заарештований за участь у студентських заворушеннях; після п'яти місяців ув'язнення в Лук'янівській тюрмі висланий із Києва без права проживання в університетських і губернських містах): «Мій поклон І. М.» [17, т. 12, с. 34], «І[ванові] М[атвійовичу] моє вітання. Спасибі за пам'ять» [17, т. 12, с. 35], «Ів[анові] М[атвійовичу] моє вітання» [17, т. 12, с.], «І[ванові] М[атвійовичу] моє вітання» [17, т. 12, с. 42]. Леся пише М. Кривинюку про свою участь у конкурсі Київського літературно-артистичного товариства: «З премією І. М. я щось нічого не розберу» [17, т. 12, с. 35], просить його: «Скажіть І[ванові] М[атвійовичу], що сьогодні (вже напевне) рішиться доля наших злополучних творів в журі» [17, т. 12, с. 32]. Ідеться про конкурс на найкращий твір, оголошений Київським літературно-артистичним товариством (Леся Українка подала на конкурс оповідання «Голосні струни», яке здобуло премію Товариства [17, т. 6, с. 497]). Леся просить М. Кривинюка передати І. Стешенкові статтю К. Арабажина * про слов'янські літератури: «...може, Ів[анові] М[атвійовичу] ці-

²⁶ Стешенко О. Ясній пам'яті товариша // Радянське літературознавство. 1938. № 2–3. С. 105.

²⁷ Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. С. 284.

²⁸ Там само. С. 310.

²⁹ Там само. С. 284.

³⁰ Там само. С. 392.

каво]» [17, т. 12, с. 388], передає останньому: «[Іван] М[атвійович Стешенко] скаржитися, чому Ви йому не пишете, відколи виїхали» [17, т. 12, с. 645]. Дізнавшись від М. Павлика про важкий матеріальний стан М. Кривинюка, вона радить: «... найкраще напишіть про се Стешенкові» [17, т. 13, с. 46]. М. Кривинюк посилає Лесі словник і гроші та пише на купоні, що це «од Івана Матвійовича (Стешенка)»³¹. Вона дає поради М. Кривинюкові щодо видання друком його книжки в Празі і додає: «Можна се так і [Іванові] М[атвійовичу] мотивувати» [17, т. 13, с. 213].

Із листів видно, що Леся довіряла І. Стешенкові видавничі, творчі та фінансові справи: «З рахунками вдавайтесь до [Івана] М[атвійовича], я нічого не маю і в тій справі некомпетентна. Перед виїздом [Іван] М[атвійович] мені казав, що аби робота, а кошти будуть. Просив, коли можна, присилати роботи на оказ або в скрипті, або в коректі (нібито се мало б влегшити збирання коштів), та я думаю, що то неконче практично з огляду на всякі „прірви“ та й на час, бо все ж то мало б посилатися способом некультурним, і взагалі то загайно. Нехай уже готове показує, кому там цікаво. Казав він (тоді ще), що може одразу 50 р[ублів] дати готових, але не знаю, чи то й тепер так. Вдайтесь до нього сами» [17, т. 13, с. 214]. Водночас вона як досвідчена авторка дає поради, зокрема пише в листі до М. Кривинюка про можливість друкуватися в «Просвіті» та попереджає про недбалість редакції: «... нехай лиш там не змішають псевдонімів і та не підпишуть і його Українцем; мені колись так трапилось, що мене Чайченком підписали» [17, т. 12, с. 412]; повідомляє М. Кривинюкові про зустрічі та спільні турботи: «[Івана] М[атвійовича] я змогла бачити тільки перед виїздом, себто три дні тому. Не знаю, чи буде він Вам писати, бо занятий і матерьялу, здається, брак; думає вже при побаченні поговорити і залагодити, що треба» [17, т. 13, с. 302].

Остання згадка про І. Стешенка є в листі Лесі Українки до М. Кривинюка від 13 червня 1913 р.: «Майте добрість, довідайтесь, чому [Іван] Матв[ійович] не шле мені ні словаря, ні грошей, що був обіцяв прислати ще в маю. Може, мама не переказала йому моєї просьби прислати великий укр[аїнський] словарь (бо його у мене, як виявилось, нема), а може, він і книгу, і гроші (18 р[ублів]) віддав на руки мамі, а вона все не збереться переслати. Так подбайте вже якось, щоб переслала, бо, далебі, для мене тепер і 18 р[ублів] таки чималі гроші.

* **Арабажин Костянтин Іванович** (псевд., крипт.: К. Не-я, К. Недоля та ін.; 14.11.1866, м. Канів, нині Черкаської обл. — 13.07.1929, Рига) — російський, український та латвійський літературознавець, журналіст, письменник, перекладач.

³¹ Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості... С. 872.

Я б написала самому Ів[анові] Матв[ійовичу], та не знаю, чи не виїхав він уже в Судак, як збірався, і яка його там адреса» [17, т. 13, с. 403]. Можливо, це було пов'язано із негативним ставленням І. Стешенка до Б. Грінченка («Чайченко як людина єсть мізерія, є щось темне, плазуюче» [14, с. 576], — писав він у листі до К. Білиловського. За родинними переказами (свідком була його донька Ірина Стешенко), Іван Стешенко уклав російсько-український словник і подав його на конкурс. Після, на його думку, несправедливого присуду премії Грінченкові, Стешенко той словник спалив³²).

Окрема сторінка в стосунках Лесі Українки та Івана Стешенка — їхня політична діяльність. У перших рядах української молоді, що захоплювалася драгоманівським радикалізмом, був студент Іван Стешенко. Згодом він еволюціонував від підтримки поглядів М. Драгоманова до вчення К. Маркса (1898 р. був готовий надіслати до журналу «Літературно-науковий вісник» резюме 3-томного видання творів К. Маркса³³) і його однодумцем була Леся Українка (про еволюцію поглядів І. Стешенка-політика докладніше див. [15]).

За словами Ю. Лавріненка, у першій половині 1890-х рр. у Києві діяв наймолодший гурток політиків (1888–1896), лідерами якого були Галя Ковалевська та її батько М. В. Ковалевський, а членами — І. Стешенко і Леся Українка, які згодом стали засновниками та лідерами групи українських соціал-демократів (УСД), що існувала в Києві впродовж 1896–1905 рр. і переважно готувала до друку (авторство, редагування, переклад) і видавала брошури соціал-демократичного змісту. Підтвердження цього знаходимо також у спогадах О. Косач-Кривинюк³⁴.

Смерть Ковалевських поставила Лесю та І. Стешенка перед потребою самостійно розв'язувати питання про дальші форми та

³² Стешенко Іван Матвійович <https://uk.wikipedia.org>

* «Складка» — літературний альманах, вийшло 4 книг (1887, 1893, 1896 — у Харкові, 1897 — у Петербурзі). В альманасі вийшла друком легенда Лесі Українки «Щастя»: (Л. У. [Леся Українка]. Щастя (легенда) // Складка. Альманахъ. На споминъ Владымыра Степановыча Александрова. Року Божого 1895-го. Спорудывъ К. А. Билюловскый. Харьковъ : Друкарня Адольфа Дарре, 1896. С. 64–68) за підписом у кінці твору справа «В. Чайченко», а нижче зліва — ініціали «Л. У.». Із приводу такого підпису рецензент збірника М. Кононенко писав: «Очевидно, что произошло это по недосмотру редактора „Складки“, и недосмотру крупному, так как рассказ вышел за двумя подписями, тогда как один из авторов даже не знал о его существовании» (Кононенко М. Складка (.) Альманах[ъ] На споминъ Владымыра Степановыча Александрова. Року Божого 1896-го. Спорудывъ К. А. Билюловскый. Харьковъ. 271 стр., цена 1 р. 25 коп. // Киевская старина. 1896. Т. 53. Кн. 6. С. 110).

³³ Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості... С. 563.

³⁴ Там само. С. 348.

шляхи політичної боротьби³⁵. Діяльність групи викликала незгоду І. Франка, між ним і Лесею виникла дискусія, що вилилась у статтях І. Франка «З кінцем року» та Лесі Українки «Не так тії вороги, як добрії люди» (докладно про цю полеміку див. [6]). Про це Леся інформує двох своїх колег по керівництву групи УСД — М. Кривинюка та І. Стешенка, котрі тоді сиділи в Лук'янівській тюрмі. Зокрема, 13 квітня 1897 р. вона пише до М. Кривинюка: «Скажіть Ів[анові] М[атвійовичу], що звісна йому моя стаття та стаття мого товариша³⁶ ще не надруковані, що редактор просить мене, щоб я взяла свої слова назад, але я не беру. Які з того будуть наслідки, покищо не знаю. Але наше писання викликало таку бурю, що хоч не показуйся редакторові на очі. І[ван] М[атвійович] Вам може се все роз'яснити» [17, т. 12, с. 30]. В іншому листі Леся повідомляє: «І[ван] М[атвійович] казав, щоб „поему“ придержати, може, згодом спровадить сюди (до Києва. — Г. А.), щоб тут надрукувати» [17, т. 13, с. 423] — імовірно, йдеться про рукопис соціал-демократичної брошури [17, т. 13, с. 603]. У листі до О. Косач (сестри) та М. Кривинюка 6 грудня 1905 р. писала: «І[вана] М[атвійовича] про рукопис я ще не питала, бо не бачила його» (тут згадано І. Стешенка та, ймовірно, рукопис однієї з брошур Групи УСД [17, т. 13, с. 417]). Леся Українка, зокрема, була співавтором (разом з І. Стешенком та М. Кривинюком) таких брошур, як «Програма соціал-демократії» та «Про соціал-демократичну роботу серед українського селянства» [7, с. 143]. Їхні прізвища фігурують поряд у матеріаліх обшуків, під час яких було виявлено протоколи засідання членів Української ради³⁷ (10 грудня 1906 р.); є вони у списку осіб, щодо яких начальник Київського жандармського управління дає розпорядження начальникові Київського губернського охоронного відділу зробити обшуки й арештувати (18 січня 1907 р.)³⁸.

³⁵ Лаврінченко Ю. Українська соціал-демократія (група УСД) та її лідер Леся Українка // Сучасність. 1971. № 5–8.

³⁶ Йдеться про **Ковалевського Миколу Васильовича** (1841–04.10.1897) — громадського діяча, члена Старої громади. На думку М. Павлика, саме за спонукою М. Ковалевського Леся Українка написала у відповідь на критику І. Франка статтю «Не так тії вороги, як добрії люди», під криптонімом «Н. С. Ж.», опубліковану в журналі «Життя і слово» (1897. Кн. III). Цей криптонім розшифровують по-різному: «невеличка спілка жіноча», «наша спілка жіноча», «наша славна жирондистка». Вважається, що так підписувалася Леся Українка (докладніше див. [18]).

³⁷ Леся Українка. Документи і матеріали. 1871–1970. Київ : Наук. думка, 1971. С. 187.

³⁸ Там само. С. 188.

Стосунки з однопартійцями в Лесі не завжди були простими. Про незгоду з поглядами І. Стешенка йдеться у її листі до сестри Ольги та М. Кривинюка, у якому адресатка максимально одверто висловлює свою реакцію на поведінку товариша: «Спілка літераторів „не состоялась“ головню через І[вана] М[атвійовича] Стешенка], що схотів показати свою велику партійну (виокремлення авторки. — Г. А.) (с-д.) сталість — він розуміє або спілку „літераторів-марксистів“, або ніякої», а позаяк для такої «пуританської» спілки контингенту бракує, то й зостається вона *rum desiderium* (благочестивим прагненням (лат.)) [17, т. 13, с. 419–420]. Докладніше про участь Лесі Українки в соціал-демократичному русі із сучасного погляду йдеться в праці А. Диви [7].

Не менш принципово, ніж до літературних, ставилася поетеса і до громадських, політичних справ. Не в усьому погоджуючись із соратником-однопартійцем, Леся Українка негативно оцінила відгук І. Стешенка на публікацію в газеті «Киевские отклики» (1905) статті про мітинг українців у Петербурзі, де він критикував позицію першої української газети на Наддніпрянщині «Хлібороб» із погляду інтернаціональної соціал-демократії та захищав російський народ і російську інтелігенцію як нібито непричетних до дискримінації українців, яку здійснював уряд Росії: «І[ван] М[атвійович] теж немало мене дратує своїм недоречним пуританством (не кажучи про те, що він незносний чоловік своїм характером). Чи ви читали його статтю в „К[иевских] откл[иках]“ „Первая ласточка українского шовинизма“ і як вона вам подобається? Тут вона не подобається нікому, не виключаючи й найближчих приятелів автора...» [17, т. 13, с. 421] (докладніше див. [15]).

Про те, що для Лесі були актуальними і літературна діяльність, і особистість Стешенка-поета, свідчить її лист-вірш «Уривки з листа» (1897) (докладний аналіз поезії див. [4; 8]). У ньому вона дякує адресатові, Іванові Стешенку, за його «дужий, неначе у крицю закований, / Міцно збудований вірш» [17, т. 5, с. 180]. У вірші йдеться про блукання мандрівників у пустелі та їхню несподівану знахідку — квітку, яка пробила камінь:

*Квітку ту вчені люди зовуть Saxifraga,
Нам, поетам, годиться називати її — «ломикамінь»
І шанувати її більше від пишого лавру [17, т. 5, с. 180].*

Власне, у цьому листі-вірші Леся Українка витворила образне найменування для себе, яке стало перифразом поряд із ширше відомими «дочка Прометей», «співачка досвітніх вогнів» та ін. Особливого поширення він набув після з'яви вірша Андрія Малишка «Лесі Українці», де є такі рядки: «Встала квіткою ломикаменем, / Щоб імперію розвалити»³⁹. Вірш «Уривки з листа» був у 12-томному виданні творів поетеси, але без жодної згадки про І. Стешенка, оскільки він у ра-

дяньські часи вважався українським буржуазним націоналістом. Ця присвята повернулася до нового академічного видання творів Лесі Українки в 14 томах.

У нечисленних листах І. Стешенка, які збереглися, теж є згадки про Лесю Українку: він запитує К. Білиловського, чи написав той до редакції журналу «Зоря» про непорозуміння з Лесею в альманасі «Складка» [14, с. 572–573], згадує, що просив передати її для друку М. Павликові його переклад [14, с. 582].

Можливо, І. Стешенко та Леся Українка листувалися й безпосередньо (зокрема, М. Кривинюк їй писав: «Іван Матвійович виїхав з родичами на Кавказ і обіцяв написати *Лесі* (виділення наше. — Г. А.) з приводу слів, тобто з чого брати матеріал, бо етнографічний збірник нібито використаний»⁴⁰. У листі до М. Кривинюка Леся пише з приводу І. Стешенка: «Він до мене вже давно не озивається, хоч і повинен би» [17, т. 13, с. 214]. І. Стешенко згадує в листах до невстановленого адресата (М. Павлика?) про передачу його рукопису перекладу драми Ф. Шиллера «Орлеанська дівка»: «Я просив зробити се п. Лесею, але вона мені про те нічого не написала» [14, с. 582], «П. Леся писала (виділення наше. — Г. А.), що якісь акти є і у Вас» [14, с. 584]. Леся Українка сповіщала М. Павликові про незручності листування з І. Стешенком за умови, коли існувала «прірва між двома Українами» [17, т. 13, с. 46]: «Я могла б написати звідси до Ст[ешенка], та се кружно переписуватись зо Львова в Київ через С[ан]-Ремо» [17, т. 13, с. 46], скаржилася М. Кривинюкові на необов'язкових адресатів: «Я писала двічі до Оксани Ст[ешенкової], але і вона, і чоловік її мовчать, — ну, то і я вже мовчу» [17, т. 13, с. 145]. У листі із Сан-Ремо вона пише М. Кривинюкові: «[Іван] М[атвійович] скаржиться, чому Ви йому не пишете, відколи виїхали, і повідомляє нас обох, що Євгена⁴¹ „одвезли в Петербург“ (просить мене передати се Вам)» [17, т. 13, с. 156] (зрозуміло, що йдеться про інформацію, отриману з листа від І. Стешенка з України, оскільки в Сан-Ремо той ніколи не був). Очевидно, що між Лесею Українкою та Іваном Стешенком було листування, яке, на жаль, не збереглося чи ще не віднайдене.

Отже, епістолярій Лесі Українки засвідчує, найперше, постійний інтерес письменниці до Івана Стешенка, котрий незмінно присутній

³⁹ Малишко А. Лесі Українці // Андрій Малишко. Дорога під яворами : лірика. Київ : Дніпро, 1964. С. 18.

⁴⁰ Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості... С. 872.

⁴¹ Ідеться про арешт **Черняхівського Євгена Григоровича** (1873–1938) — відомого українського хірурга, професора медицини; тоді працював у Олександрівській лікарні м. Києва.

у колі її спілкування. Спільними були їхня зануреність у літературно-критичний процес кінця XIX — початку XX ст., перекладацькі зацікавлення та видавничі проекти, сторінки політичної діяльності — біографія Івана Стешенка перетинається з біографією Лесі Українки в багатьох точках. Майже ровесники, різні за вихованням, характером, уподобаннями, однак поєднані спільними справами, вони були яскравими постатями в літературному та громадсько-політичному житті України кінця XIX — початку XX ст., письменниками, перекладачами, політиками. І. Стешенко духовно зростав під впливом особистості поетеси, а в царині творчості вона залишалася для нього неперевершеним авторитетом. Між ними не припинялися творчі та приватні стосунки: і в мистецьких поглядах, і в національно-політичних переконаннях вони були одностайними, інтелігентами-українцями, які творили духовне поле української культури.

Взаємовідносини двох письменників, деталі їхніх біографій збереглися в епістолярії Лесі Українки, зокрема в унікальному зразку жанру — листі-вірші «Уривки з листа», а також у спогадах та епістолярії сучасників. У фрагментах листів до різних адресатів (вони охоплюють 1894–1907 рр. та 1913 р.; чому згадок про І. Стешенка за шість років у листах Лесі Українки немає — залишається лише припускати), яким вона пише про Івана Стешенка, він часто є «третім учасником діалогу»: ідеться здебільшого про інформацію побутового характеру, спостереження над інтимними стосунками, ділові взаємовідносини, авторка пише про спільні творчі задуми, дає низку практичних порад для І. Стешенка через своїх постійних адресатів, які були з ним добре знайомі. Усе це дає уявлення про зацікавлення, світогляд, риси характеру й адресатки, і того, про кого вона пише.

Отже, епістолярій і спогади сучасників зберігають інформацію про взаємовідносини двох письменників, деталі їхніх біографій. Як свідчать листи Лесі Українки та Івана Стешенка, їхні творчі, побутові та ділові контакти були досить тісними. Епістолярій і мемуари є важливим джерелом, що розкриває біографічні контексти спілкування цих особистостей на тлі важливих соціокультурних і психологічних змін у суспільстві кінця XIX — початку XX ст.

1. Агеєва В., Забужко О., Прокіп (Савчук) В. 10,5 аркушів. Листи Лесі (Леся Українка. Листи : 1876–1897 / упоряд. В. А. Прокіп (Савчук), передм. В. П. Агеєвої. – Київ : Комора, 2016. – 512 с.) / Віра Агеєва, Оксана Забужко, Валентина Прокіп (Савчук) // ZBRUČ. – 25.02.2017. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/62747>
2. Агеєва В. Передмова / Віра Агеєва // Повне академічне зібрання творів : у 14 т. Т. 11. Листи (1876–1896) / Леся Українка. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021. – С. 19–52.

3. Александрова Г. А. Михайло Старицький та Іван Стещенко: родинні і творчі зв'язки / Г. А. Александрова // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія. – Черкаси, 2015. – Вип. 21–22. – С. 80–98.
4. Александрова Г. Леся Українка та Іван Стещенко: творчі взаємозв'язки / Галина Александрова // Мова і культура. – 2018. – Вип. 21, т. III (192). – С. 20–30.
5. Буряк Л. Діалог у листах: з епістолярію Івана Лисяка-Рудницького й Мілени Рудницької (До 100-річчя від дня народження І. Лисяка-Рудницького) / Лариса Буряк // Український історичний журнал. – 2019. – № 4. – С. 157–207.
6. Горбатюк М. В. Іван Франко і Леся Українка у літературі, громадських справах і у буденному житті / М. В. Горбатюк // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2010. – Вип. 6. – С. 193–216.
7. Диба А. Г. Сподвижники: Леся Українка у колі соціал-демократів / А. Г. Диба. – Київ : Основні цінності, 2003. – 170 с.
8. Колошук Н. Про вірш Лесі Українки «Уривки з листа» / Надія Колошук // Волинь філологічна: текст і контекст. – 2018. – Вип. 26. – С. 241–244.
9. Липа І. Лист до М. Загірньої 1898 р. / Іван Липа // Листування Івана Липи (1892–1922) / упоряд. Ігор Стамбол. – Київ : Темпора, 2020. – 576 с.
10. Павличко С. Леся Українка в контексті модернізму епохи Fin de siècle / Соломія Павличко // Форум. – 1996. – № 1. – С. 26–32.
11. Попик В. І. Знакові постаті української історії та культури / В. І. Попик // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2016. – Вип. 14. – С. 8–28. <https://doi.org/10.15407/ub.14.008>
12. Романов С. М. Леся Українка і Олександр Олесь: на порубіжжі часів, світів, ідентичностей : монографія / Сергій Романов ; [наук. ред. М. В. Моклиця] ; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, НДІ Лесі Українки. – Луцьк : Вежа-Друк, 2017. – 499 с.
13. Стащенко Н. «Ясний пам'яті товариша...». Леся Українка в спогадах і оцінках Оксани та Івана Стещенко / Надія Стащенко // Волинь філологічна: текст і контекст. – 2012. – Вип. 13. – С. 197–205.
14. Стещенко І. Твори. Переклади. Вибране листування / Іван Стещенко ; упоряд. та автор біограф. нарису Г. В. Титаренко ; післям. Г. А. Александрової. – Полтава, 2013. – 628 с.
15. Титаренко Г. Еволюція від марксизму до українського патріотизму / Григорій Титаренко // Рідний край. – 2010. – № 2 (23). – С. 211–215.
16. Томчук О. Епістолярій письменника і проблеми сучасної біографістики / Олег Томчук // Наукові записки [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Серія «Філологічна». – Острого, 2013. – Вип. 32. – С. 269–280.
17. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів : у 14 т. / Леся Українка. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2021.
18. Яковлев Ю. О. Маловідомі сторінки біографії Миколи Ковалевського (1841–1897 рр.) / Ю. О. Яковлев // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2013. – Вип. 10. – С. 155–177.

19. Ferreyrolles G. L'épistolaire, à la lettre / Gérard Ferreyrolles // Littératures classiques. – 2010. – №1 (71). – P. 5–27.
<https://doi.org/10.3917/licla.071.0005>
20. Kaufmann V. L'Équivoque épistolaire / Vincent Kaufmann. – Paris : Les Éditions De Minuit, 1990. – 208 p.

REFERENCES

1. Aheieva, V., Zabuzhko, O., & Prokip (Savchuk), V. (2017, February 25). 10,5 arkushiv. Lysty Lesi. *ZBRUC*. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/62747> [In Ukrainian].
2. Aheieva, V. (2021). Peredmova. In Lesya Ukrainka. *Povne akademichne zib-rannia tvoriv* (Vol. 11, pp. 19-52). Lutsk, Ukraine: VNU im. Lesi Ukrainky. [In Ukrainian].
3. Aleksandrova, H. A. (2015). Mykhailo Starytskyi ta Ivan Steshenko: rodynni i tvorchi zviazky. *Literaturoznavstvo. Folklorystyka. Kulturolohiia*, 21-22, 80-98. [In Ukrainian].
4. Aleksandrova, H. A. (2018). Lesya Ukrainka ta Ivan Steshenko: tvorchi vzaiemozviazky. *Mova i Kultura*, 21(3) (192), 20-30. [In Ukrainian].
5. Buriak, L. (2019). Dialoh u lystakh: z epistoliariiu Ivana Lysiaka-Rudnytskoho y Mileny Rudnytskoi (Do 100-richchia vid dnia narodzhennia I. Lysiaka-Rudnytskoho). *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal*, 4, 157-207. [In Ukrainian].
6. Horbatiuk, M. V. (2010). Ivan Franko i Lesya Ukrainka u literaturi, hromad-skykh spravakh i u budennomu zhytti. *Ukrainska Biohrafistyka = Biograp-histica Ukrainica*, 6, 193-216. [In Ukrainian].
7. Dyba, A. H. (2003). *Spodvyzhnyky: Lesya Ukrainka u koli sotsial-demokra-tiv*. Kyiv, Ukraine: Osnovni tsinnosti. [In Ukrainian].
8. Koloshuk, N. (2018). Pro virsh Lesi Ukrainky “Uryvky z lysta”. *Volyn Filo-lohichna: Tekst i Kontekst*, 26, 241-244. [In Ukrainian].
9. Lypa, I. (2020). Lyst do M. Zahirnoi 1898 r. In I. Stambol (Comp.). *Lystu-vannia Ivana Lypy (1892-1922)*. Kyiv, Ukraine: Tempora. [In Ukrainian].
10. Pavlychko, S. (1996). Lesya Ukrainka v konteksti modernizmu epokhy Fin de siècle. *Forum*, 1, 26-32. [In Ukrainian].
11. Popyk, V. I. (2016). Distinguished figures of the national history and culture. *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 14, 8-28. [In Ukrain-ian]. <https://doi.org/10.15407/ub.14.008>
12. Romanov, S. M. (2017). *Lesya Ukrainka i Oleksandr Oles: na porubizhzh-i chasiv, svitiv, identychnosti*. Lutsk, Ukraine: Vezha-Druk. [In Ukrainian].
13. Stashenko, N. (2012). “Yasnii pamiaty tovarysha...”. Lesya Ukrainka v spo-hadakh i otsinkakh Oksany ta Ivana Steshenkiv. *Volyn Filolohichna: Tekst i Kontekst*, 13, 197-205. [In Ukrainian].
14. Steshenko, I. (2013). *Tvory. Pereklady. Vybrane lystuvannia* (H. V. Tyta-renko, Comp., & H. A. Aleksandrova, Afterw.). Poltava, Ukraine. [In Ukrainian].
15. Tytarenko, H. (2010). Evoliutsiia vid marksyzmu do ukrainskoho patrio-tyzmu. *Ridnyi Krai*, 2(23), 211-215. [In Ukrainian].
16. Tomchuk, O. (2013). Epistoliarii pysmennyka i problemy suchasnoi biohra-fistyky. *Naukovi Zapysky [Nats. Un-tu “Ostrozka Akademiia”]. Seria “Filolohichna”*, 32, 269-280. [In Ukrainian].

17. Ukrainka, Lesia. (2021). *Povne akademichne zibrannia tvoriv* (Vols. 1-14). Lutsk, Ukraine: VNU im. Lesi Ukrainky. [In Ukrainian].
18. Yakovliev, Yu. O. (2013). Malovidomi storinky biohrafii Mykoly Kovalevskoho (1841-1897 rr.). *Ukrainska Biohrafistyka = Biographistica Ukrainica*, 10, 155-177. [In Ukrainian].
19. Ferreyrolles, G. (2010). L'épistolaire, à la lettre. *Littératures Classiques*, 1(71), 5-27. [In French]. <https://doi.org/10.3917/licla.071.0005>
20. Kaufmann, V. (1990). *L'Équivoque épistolaire*. Paris, France: Les Éditions De Minuit. [In French].

Рукопис одержано 16.07.2021 р.

Halyna ALEKSANDROVA, D.Sc. (Philology), Leading Research Associate, Department of Theory and Methods of Biobibliography, Institute of Biographical Research, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Lesya Ukrainka and Ivan Steshenko: biographical contexts of communication by epistolary and memories of contemporaries.

The aim of the research is to consider and analyze through the prism of Lesya Ukrainka's epistolary and memoirs of her contemporaries the nature and peculiarities of her relations with Ivan Steshenko (1874-1918) – a writer, literary critic, and public and political figure. In this article we use general scientific *methods* of analysis and synthesis based on the principles of historicism and objectivity. Chronological and system methods are also used. *The scientific novelty* of the work is that for the first time the object of research were the letters of Lesya Ukrainka to M. Drahomanov, O. Lutsky, O. P. Kosach (mother), O. P. Kosach (sister), M. Kryvnyiuk, in which Ivan Steshenko is mentioned, and the memoirs of M. Voronoi, S. Yefremov, Olena Pchilka, L. Starytska-Chernyakhivska, O. Steshenko, O. Tulub, E. Chykalenko, which talk about their communication; its specifics are clarified and the most important topics and problems are generalized. Lesya Ukrainka's epistolary legacy, Ivan Steshenko's letters, memoirs of contemporaries testify to the close relations of these figures, constant attention to each other's work. Based on the letters, the pages of their cooperation in the field of literature and in the field of public and political activity were reproduced. *Conclusions*. It is proved that the epistolary of Lesya Ukrainka and the memoirs of her contemporaries are a valuable source not only for understanding her biography, but also for studying the creative individuality of her friend I. Steshenko. According to the letters of Lesya Ukrainka and Ivan Steshenko, their creative, domestic and business contacts were quite close and related to their literary interests and political views. The epistolary is an important source that reveals the biographical contexts of communication of these individuals against the background of important socio-cultural and psychological changes in society in the late XIX – early XX century.

Key words: Lesya Ukrainka, Ivan Steshenko, biography, epistolary, memoirs, literature, politics, translation, "Pleiades".